

Klasik İslam Hukuk Teorisi ve Hadislerin Rolü

Joseph Schacht

Çev. Yüksel MACİT**

Giriş

Joseph Schacht, İslam Hukuku alanıyla ilgili çalışmalarıyla tanınan bir müsteşiriktir. The Origins Of Muhammadan Jurisprudence (Muhammedi Hukukun Kaynakları) isimli eseri de, Schacht'ın önde gelen eserlerinden biridir. Biz Bu çalışmamızda Schacht'ın bu eserinin birinci bölümünün birinci kısmı olan "The Classical Theory of Muhammadan Law. The Function of Traditions" başlıklı kısmı, Türkçe'ye tercüme ederek tahlil etmeye çalıştık.

Schacht'ın eserinin, bu kısmını tercüme etmemizin sebeplerinden biri, bu bölümün eserde ele alınan diğer konularla olan irtibatı ve bu konuda ulaşılan bazı sonuçların, dikkate değer derecede önem arz etmesidir. Teknik açıdan Schacht'ın, bunları esere bir giriş yazarak orada belirtmesi daha uygun olurdu, ancak bu haliyle bu konu, onun eserinin bir girişi ve özeti niteliğindedir. Bu sebeple bu bölümü tercüme etmeyi daha faydalı gördük. Yazarın bazı görüşlerine katılmayabiliriz ama eserin tümü çevrilmeye değerdir.

Schacht'ın İslam hukuku, hadisler ve sünnet konusundaki görüşleri İslam dünyasında çok tenkit edilmiştir, bazı görüşlerini biz de tenkit ettik, ancak onun bazı tespitleri yabana atılacak gibi değildir. Hatta bazı ayırımları; "Peygamberden gelen hadis" ve "yaşayan hadis", başka bir ifadeyle "Peygamberin sünneti" ve "yaşayan sünnet" tasnifleri Fazlurrahman'ın eserlerine yansımış, fakat kaynağını araştırmayanlar tarafından ona değil Fazlurrahman'a nispet edilmiştir. Bu hususa konunun çevirisiyle birlikte daha önce **İslam Hukuku Alanında Nadir Fikirler** (Malatya 2002, 124-137) adlı eserimizde yer verdik. Ancak daha geniş

* Bu parça Joseph Schacht'ın **The Origins of Muhammadan Jurisprudence** (Oxford University Press, 1979, 1-5) adlı eserinin birinci bölümünün "The Classical Theory of Muhammadan Law. The Function of Traditions" başlıklı birinci konusudur.

** Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı Araştırma görevlisi. ymacit@inonu.edu.tr

kitlelerin okumasına imkan vermek için Schacht'ın eserinin bu kısmının çevirisini yeniden gözden geçirerek, tahlil ve değerlendirme kısmına ekleme ve çıkarmalar yaparak "çeviri-makale" şeklinde okuyucuya sunmanın daha faydalı olacağını mülahaza ettik. Çevirilerin tahlil ve değerlendirmeli yapılmasının daha bilimsel olacağı düşüncesindeyiz. Tahlil ve değerlendirme dipnotlar düşülerek de yapılabilir, ancak o takdirde gözden kaçan veya üşenilerek okunmayan dipnotlar olabileceğinden bu çeviri-makaleyi iki kısımda ele aldık; birinci bölüm Çeviri, ikinci bölüm Tahlil ve Değerlendirme kısmından meydana gelmektedir.

I. Çeviri

Klasik İslam hukuk teorisi, İslam hukukçularının geliştirdiği şekliyle, hukuk sisteminin tamamını dört prensibe veya kaynağa dayandırır: Kur'an, Peygamberin sünneti, yani onun model davranışı, Ehl-i sünnet (orthodox) cemaatinin icma'ı ve kıyas metodu.¹ Bu teorinin temelleri Şafiî tarafından atıldı. Bu kitabın ilk bölümü hukuk teorisinin gelişimi ile ilgilidir ve Şafiî'nin başarılı çalışması² üzerinde toplanır. İslam hukukunun gelişmesine katkıda bulunan materyal ile sıkı ilişkili ve en önemli olanı teknik (bilimsel) hukuk düşüncesinin gelişmesinde Şafiî'nin oynadığı roldür: O (Şafiî), teknik hukuk düşüncesini yetkin ve hâkim konuma taşıdı, daha önce bu başarılamamıştı ve o seviyede değildi, ondan sonra da onun üstüne çıkılamadı. Bu nedenle bu kitabın dördüncü bölümü Şafiî'de ve onun seleflerinde teknik hukuk düşüncesi çalışmasına ayrıldı. İkinci bölüm hukukun ikinci kaynağı olan hadislerin içinde yer aldığı Peygamberin sünnetine yönelik Şafiî'nin tavrından çıkarılabilen sonuçlar ile başlar ve Şafiî'den önceki dönemde İslam hukukunun adım adım gelişmesi tam olarak bilinmese de, bu gelişmeyi takip için kullanılan hukukî hadislere ilişkin bir metot geliştirmeyi amaçlar. Böylece elde edilen sonuçlar, İslam hukukunun Emevîlerin son dönem uygulamasına kadar uzanan başlangıç noktasını anlamamızı mümkün kılar. Binaenaleyh, bu kitabın üçüncü bölümü hukuk doktrininin gelişini başlangıç noktasından tedvin döneminin başlangıcına kadar izlemeye çalışır.

Şafiî, klasik İslam hukuk teorisinin temellerini vazetmekle beraber, ne icma, ne de kıyasla ilgili son sözü söylemedi. Kıyas açık kabul gören dört prensipten

¹ Bkz. Snouck Hurgronje, Verspr. Geschr. ii.286-315: Le droit musulman (1898); Margoliouth, Early Development, 65 ff.; Schacht, in E.I.iv., v. Usul.

² Şafiî hakkında bkz. Bergstrasser, in İslam, xiv.76 ff.; Heffening, in E.I.iv,v.

sonuncusudur, hatta Şafîî'den sonra olumsuz direnmeye ve olumlu kabul edilmemeye galip gelmiştir; bu sürecin tarihi Goldziher tarafından onun Şafîî'nin hukuk teorisine katkısının bir analizini de içeren köklü çalışmalarından birinde incelendi.³ İcma'ya gelince, Snouck Hurgronje onun en önemli fonksiyonunu, son şekliyle hukuk teorisinin ve aynı şekilde pozitif hukukun nihaî dayanağı olarak açıkladı.⁴ Ona göre icma, Kur'an'ın sıhhatini ve doğru tefsirini, Peygamberin sünnetinin güvenilir rivayetini, kıyasın meşru kullanımını ve sonuçlarını garanti eder. Kısaca o, kabul edilmiş birkaç mezhebin farklı görüşleri dahil, hukukun bütün detaylarını kapsar. İcma ile tasdik edilen her şey doğrudur ve başka prensiplere başvurularak geçersiz kılınamaz. Klasik icma doktrini böyledir, fakat Şafîî'de icma'ın daha mütevazı bir rol oynadığını göreceğiz. Klasik icma doktrininde şekillenen geçmişe ait bu garanti unsurunun serbest harekete ve fikirlerin sert mücadelesine müsait olmadığını görmek kolaydır, örneğin bunlara Şafîî'nin de dahil olduğu İslam hukukunun yaratıcı döneminde şahit oluruz.

Bu nedenle konuyu, Şafîî'nin, onun seleflerinin ve çağdaşlarının iki önemli kaynak kabul edilen Kur'an ve sünnetle ilgilendikleri kadarıyla sınırladık. İlk dönemle sınırlandırmak zorunda kalsak da,⁵ İslam hukukunda Kur'an unsurunun önemini doğru farz edebiliriz; fakat Şafîî'ye göre sünnet, sonraki sistemde icma'ın doldurduğu yerle kıyaslanabilir bir yer alır. Bu kitabın ilk bölümünün temel sonuçlarından biri, Şafîî sünneti Peygamberin model davranışı olarak tanımlayan ilk hukukçudur, onun muhalefet ettiği seleflerinin sünnet kavramına dahil ettiklerinin bir kısmı kesinlikle Peygamber ile bağlantılı değildir, onlar ideal de olsa, anane, toplumun uygulaması, onların âdet ile eş anlamlı ve genel pratik ile mutabık "yaşayan sünnet / gelenek" (living tradition) şeklindedir. Bu nedenle Şafîî, sadece Peygamberin aksiyonlarının otorite taşıdığını belirtir, bununla beraber Peygamberin Ashabından gelenleri ve onlardan sonra gelen Tabîînin, hatta daha sonra gelen otoritelerin görüşlerini yardımcı kaynak kabul etmekle eski doktrinin etkilerini taşır.

Diğer taraftan, Şafîî'nin selefleri ve çağdaşları kesinlikle önce Peygamberden gelen hadisleri delil getirmezler, onları Sahabe ve Tabîînden gelen hadisler

³ Zahiriten, p.20 ff. on Şafîî.

⁴ Verspr. Geschr. ii, loc.cit. and passim; Mohammedanism, 77-92.

⁵ Bkz, p.224 ff.

ile aynı seviyede kullanırlar, onları kendilerinin yaşayan geleneklerinin (living tradition) ışığında izah ederler ve onların yerine geçmesine izin verirler. Şafii'den önceki iki neslin Sahabe ve Tabiînden gelen hadislere başvurması kural, Peygamberin kendisinden gelen hadislere başvurması istisna idi. Şafii'de bu istisna prensibi terk edildi. Biz bundan şu sonucu çıkarmalıyız: En kısa ifadesiyle, Sahabe ve Tabiînden gelen hadisler Peygamberden gelen hadislerden daha öndedir.

Önceki paragraflarda Peygamberden ve başkalarından gelen hadislere defalarca işaret ettik. Onlar sünnetle aynı değildir, fakat sünneti Şafii'de ve sonraki teoride olduğu gibi Peygamberin model davranışı olarak mı, yoksa eski anlamı içinde eski otoritelere başvurmak suretiyle doğrulanan toplumun geleneksel kullanışı (âdet) olarak mı anlayacağımıza dair bize veriler sunarlar. Peygamberden ve diğerlerinden gelen bütün kaynak haberler özel bir şekil içinde genelde kısa açıklamalar halinde ifade edilir, sıhhatini temin niyetiyle her birinin başına rivayet silsilesi (isnad) getirilir.⁶ Bu niyete hizmet için getirilen isnad kesintisiz olmalıdır ve çıplak göz veya kulağın tanıklığına götürülmelidir ve ravi tam güvenilir (sika) olmalıdır. İslam alimleri tarafından uygulanan hadis tenkidi hemen hemen değişmez bir şekilde hadisin varyantları üzerinde isnadın tamamen şekilci tenkidi ile sınırlı idi.

Hadisler, esasen sadece Peygamberden gelen hadisler, bir çeşit sıkı testten geçerek, h.III. asırda birçok sayıda çalışma içinde toplandı. Bunlardan altı tanesine (Kütübü Sitte) daha sonra özel bir otorite / itibar verildi ve Sünnî İslam hadislerini toplayan klasik külliyat şeklini aldı. Bunlar Buharî, Müslim, Ebu Davud, Tirmizî, İbn Mace ve Neseî'nin çalışmalarıdır. Fırsat buldukça kendilerine işaret edeceğimiz diğer meşhur hadis koleksiyonları ise İbn Hanbel, Dârimî, Darukutnî ve Beyhakî'nin eserleridir. Bu hadis koleksiyonları Peygamberden gelen hadisleri toplar, sahabeden gelen hadisleri hemen hemen tamamıyla ihmal ederler, onların haleflerinin (Tabiî) ve daha sonra gelen otoritelerin görüşlerini zikretmezler, Şafii'nin yalnız Peygambere dayanan hadislerin otorite taşıdığına / delil olduğunda ısrar eden sistematik başarısını yansıtırlar.

İslam alimleri tarafından uygulanan hadis tenkitçiliğinin yetersiz olduğu ve

⁶ İsnad daima en aşağıdaki raviden başlar ve rivayeti geriye doğru götürür. 'Şafii (otorite olarak) Mâlik'ten, o Nafi'den, o İbn Ömer'den, o da Peygamber'den nakleder...' Bu isnad bu kitapta, 'Şafii-Mâlik-Nafi'-İbn Ömer-Peygamber' şeklinde kısaltıldı.

bununla birlikte bu sayede birçok uydurma / sahte (mevzu) hadisin çıkarılabildiği, hatta klasik hadis külliyatlarının sahih olması mümkün olmayan pek çok hadis topladıkları genellikle kabul edilir. Çoğu kez kendi içinde tutarsız şeylerden “tarihi sezgi” denen şeyle sahih özü çekip çıkarma gayretlerinin tümü başarısız kaldı. Goldziher, başka bir köklü çalışmasında,⁷ toplanan hadislerle ilgili olarak hatta klasik hadis koleksiyonları da dahil olmak üzere “şüpheli ihtiyat” kavramını ifade etmekle kalmadı,⁸ Peygamber’den gelen hadis dokümanlarının büyük çoğunluğunun onların iddia ettikleri zamana ait olmadığını, İslam’ın ilk asırlarındaki doktrinlerin müteakip gelişme devrelerine ait olduğunu kesin olarak gösterdi. Bu parlak görüş İslam hukukunun ilk dönemlerine dair ciddi araştırmaların köşe taşı oldu,⁹ hatta daha sonra gelen bazı müellifler, Goldziher’in bu metodunu prensipte kabul ederken, onların pozitif sonuçlara olan tabii eğilimleri pratikte onu önemsememeye meylettirdi.

Bu nedenle **Origins of Muhammadan Jurisprudence** (İslam Hukukunun Kaynakları) adlı araştırmamız içinde hukukî hadislerin tenkidi çalışmasının önemi açıktır. Bu kitapta, Goldziher’in çıkardığı sonuçların teyidi yer alacaktır ve bunun ardından takip eden şu hususlara ulaşılabilecektir: Klasik ve diğer hadis koleksiyonları içindeki hadislerin büyük çoğunluğu Şafii’nin zamanından sonra tedavül etmeye / dolaşmaya başlamıştır; Peygamberden gelen hukukî hadislerin büyük kısmı, ilk dönemlerde Sahabeden ve diğer otoritelerden az sayıda gelen hadislere ve eski hukuk mezheplerinin “yaşayan geleneğine” muhalif olarak ikinci asrın ortalarına doğru uyduruldu. Sahabeden ve diğer otoritelerden gelen hadisler aynı gelişim sürecine maruz kaldılar ve aynı şekilde Peygamberden gelen hadisler gibi değerlendirildiler. İsnad incelemesi hadisleri tarihlendirmemize imkan sağlar; isnad, geriye doğru gelişme ve Peygambere varıncaya kadar gitgide yükselen bir otorite istidadı gösterir. Hukukî hadislerin delilliği bizi ancak yüz yıl geriye götürür; o zaman da İslam hukuk düşüncesi Emevî yönetiminin son döneminden ve hâla birçok hadiste yansıtılan popüler uygulamalardan başlamıştır.

⁷ Muh. St. ii. 1-274: Über die Entwicklung des Hadith; bkz. p.5 for a general statement of his thesis

⁸ Veya Goldziher’in on Principles, 302’de açıkladığı gibi: “Dini esaslara ait derlenen bilgilerin muhtevası açıkladıkları tarihten daha önceki döneme güvenle işaret edebilirse de, bunların çok az bir bölümü bilimsel kriterlere göre verilmiş hükümlerdir.”

⁹ Snouck Hurgronje, Verspr. Geschr.ii. 315.

II. Tahlil ve Değerlendirme

Bu konu giriş kısmında da belirttiğimiz gibi Joseph Schacht'ın *The Origins of Muhammadan Jurisprudence* adlı eserinin birinci bölümünün birinci konusudur. Schacht, İslam Hukuku'nu ifade etmek için *Islamic Law* tabiri yerine, *Muhammadan Jurisprudence* ve *Muhammadan Law* tabirlerini kullanmaktadır. Bunun sebebi "Musa'nın şeriatı" ve "İsa'nın mesajı" denilmesinde olduğu gibi bir alışkanlıktan kaynaklanacağı gibi; onun, İslam hukukunu Hz. Muhammed'in vazettiği bir hukuk olarak görmesinden de ileri gelebilir.

Schacht'ın temel tespitlerinden biri, hadisleri, Peygamberden gelen hadisler (traditions from the Prophet), Sahabe ve Tabiînden gelen hadisler (traditions from Companions and Successors) ve yaşayan hadis (living tradition) diye kısımlara ayırmasıdır. Bu üçlü taksim gibi gözükmeyle birlikte Schacht, "living tradition" kavramını, Ebu Hanife (ö.150/767) ve Malik (ö.179/795) gibi, metinleri yorumlayan alimlerin geleneği olarak kullanmakla birlikte, Peygamberden gelen hadislerin dışında kalan hadislerin tümünü içine alacak şekilde de kullanmaktadır; bu yönüyle de hadis veya sünnet ayırımı ikiye inmektedir. Metinde "living tradition" terimi, yerine göre gelenek, yerine göre yaşayan sünnet ve yaşayan hadis anlamını içermektedir; "tradition" kelimesinin sözlük anlamı¹⁰ da buna imkan vermektedir. Schacht, hadis ve sünneti bazen ayırsa da, İslam literatüründe olduğu gibi, birbirinin yerine de kullanmaktadır. O bazı yerlerde "traditions from the Prophet" yerine, "the sunna of the Prophet" (Peygamberin sünneti) tabirini kullanmaktadır.

"Peygamberden gelen hadis" ve "yaşayan hadis" ayırımını, başka bir ifadeyle "Peygamberin sünneti" ve "yaşayan sünnet" tasnifini başta da işaret ettiğimiz gibi Fazlurrahman'ın eserlerinden okuyup ona nispet edenler olmuştur. Ancak görüldüğü üzere bu ayırım Schacht'a aittir. Şu da var ki Schacht, "Bu kitapta Goldziher'in çıkardığı sonuçların teyidi bulunacaktır"¹¹ dediğine göre, o da bu konuda Goldziher'den istifade etmiş olabilir. Ancak Goldziher'in, İngilizce basımı **Muslim Studies** (London 1971) olan kitabının ikinci cildi hadis araştırma-

¹⁰ Anane, gelenek, görenek, âdetler; sünnet; hadis. Bkz. **Redhouse English-Turkish Dictionary**, 1038. Tradition kelimesi tekil kullanıldığında gelenek ve sünnet, traditions şeklinde çoğul kullanıldığında hadisler şeklinde çevrilmesi daha uygun düşmektedir. Biz de çeviri esnasında bu durumu gözetmeye çalıştık.

¹¹ Schacht, *Origins*, 4.

larına ayrılmış olmakla birlikte, biz o kitapta bu terimlere rastlamadık. Goldziher'in **el-Akide ve's-Şeria** (Beyrut 1946) adıyla Arapçaya çevrilmiş olan kitabında da bu terimleri göremedik.

Schacht, Sahabe ve Tabiînden gelen hadise / sünnete Şafii'den (ö.204/819) önce daha fazla değer verildiğini söylemektedir. Bu hususu biraz açmak gerekirse; bize göre işin arka planı şöyle resmedilebilir: Şafii'den önce Hanefî ve Malikî gibi hukuk mezhepleri teşekkül ettiğinden, bunların Tabiîn ve Sahabe'ye kadar uzanan bir hoca silsilesi, bir ön ekolleri mevcuttu ve her mezhep bu silsileden gelen sünnete, hadislere, Ehl-i Hadis'in topladığı hadislerden daha fazla güveniyor ve onları tercih ediyordu. Ehl-i Rey genelde hadisçileri cahil görüyor, onları rivayet ettiğine dikkat etmez, rivayet ettiğini anlamaz diye küçümsüyor, ravinin fakih olmasını tercih ediyordu.¹² Şafii, fıkıh öğrendiği Hanefî ve Malikîlerden ayrılıp farklı bir usulle yeni bir mezhep olarak ortaya çıkmak isteyince, onlara muhalif olan Ehl-i Hadis'in, genelde hadis toplayanların görüşünü usule taşıdı. Onların, Peygamberin sünneti olarak naklettiklerini otorite / delil kabul etti. Ehl-i Hadis bir ekol olarak ele alındığında hadisçilerden farklıdır, anlamı daha geniş olmaktadır. Ancak onların da büyük çoğunluğunu hadisçiler / muhaddisler (hadis rivayet eden veya hadis toplayanlar) teşkil eder. Ehl-i hadis, her zaman, kendi geleneğine bağlı Ehl-i Rey'i, Peygamberden gelen hadislere iltifat etmedikleri ve az hadis kullandıkları gerekçesiyle suçlamaktadır¹³.

Ancak para ile hadis rivayet edenlerin,¹⁴ hadis uyduranların, avamdan hadis toplayanların yaygınlaştığı bir dönemde, Ehl-i Rey hukukçularının nitelikli

¹² Bu konuda es-Serahsî'nin Usul'ünden bazı örnekler: "Fakih olmayanın rivayeti fakihin rivayetine muarız olamaz." (I.349). "Zahir/açık olan şudur: Mana ile nakil, lügati ve şeriatın fikhını bilen kimse için caiz olur." (I. 356). "Ebu Hanife'den rivayet edildi ki, senin muhaddise okuman, muhaddisin sana okumasından daha kuvvetlidir." (I. 375). "Muhaddisin bazı okuduklarında hatadan emin olunmaz, ona riayeti az olduğu için, ama talib okuduğu zaman ona riayetinin kuvvetinden dolayı güvenilir." (I.376). "İnsanların elindeki meşhur musannef kitaplara bakan, onlardan bir şeyler anlayan kimse için bir sorun yoktur, o rivayet edenin, bana söyledi ve bana haber verdi demeksizin filan veya filan mezhep dedi demesine güvenir, çünkü bu meşhur haberden alınmış gibidir. Fakat muhaddislerden bazı cahiller bunu uzak gördü ve İmam Muhammed'in bazı musannef kitaplarını tenkit ettiler." (I.378). es-Serahsî, **Usul**, İstanbul, 1984.

¹³ Bu suçlamalara örnek olarak ünlü Hadis bilgini Buharî'nin (ö.255/869) Ebu Hanife'yi tenkit etmesi gösterilebilir.

¹⁴ el-Hatib el-Bağdadî, hangi muhaddislerin hangi hadisleri kaç paraya verdiklerine örnekler vermekte ve "Hadis Söyleme Üzerine Karşılık Alan Kimseler Hakkında Bazı Haberler" başlığı altında tabiînden meşhur olan Mücahid hakkında şu bilgiyi nakletmektedir: "Mücahid kendisinden hadis öğrenmeye geldikleri zaman onlardan birine, git şu işimi yap gel, sonra sana hadis söyleyeyim derdi." Bkz. el-Hatib el-Bağdadî, **el-Kifaye fi İlmî'r-Rivaye**, Medine, tsz., 155.

geleneklerinden gelen hadislere başvurmaları daha doğru bir tutum olarak değerlendirilmelidir. Nitekim sonraki dönemlerde, uydurulan hadisleri toplayan özel kitapların yazılmış olması da Ehl-i Re'y'in bu tutumunun haklı gerekçelere dayandığına delalet etmektedir. Schacht da, Şafii'den sonraki dönemde derlenmiş meşhur hadis kitaplarındaki hadislerin büyük çoğunluğunun uydurma olduğu kanaatinde. Bize göre, akla aykırı gelen her şeye şüphe ile bakmak lazımdır. Akıl mantıklı/tutarlı ve vakıaya uygun düşünme gücüdür.

Dikkati çeken diğer bir husus: Schacht'ın, Şafii'nin İslam hukuk doktrininin gelişmesinde katkısını abartmasıdır: "Bu kitabın ilk bölümü hukuk teorisinin gelişimi ile ilgilidir ve Şafii'nin başarılı çalışması üzerinde toplanır. İslam hukukunun gelişmesine katkıda bulunan materyali ile sıkı ilişkili ve en önemli olanı teknik hukuk düşüncesinin gelişmesinde Şafii'nin oynadığı roldür: O, teknik hukuk düşüncesini yetkin ve hâkim konuma taşıdı, daha önce bu başarılamamıştı ve o seviyede değildi, ondan sonra da bunun üstüne çıkılamadı."¹⁵

Şafii'nin fıkha ve usule katkısı inkar edilmez; şer'î delillerin dört tane (Kitap, sünnet, icma, kıyas) olduğunun yaygın olarak kabul görmesinde Şafii'nin etkisi büyüktür. Çünkü Hanefiler Kitap, sünnet, icma ve kıyasın dışında istihsanı, Malikiler maslahat-ı mürseleyi delil olarak kullanırlar. Ancak "Şafii, İslam hukuk teorisinin temellerini attı, onun üzerine çıkılamadı" şeklinde bir iddia ileri sürmek çok abartılıdır. Şafii'den önce fıkıh usulünü vazedenin Ebu Hanife'nin öğrencilerinden Ebu Yusuf (ö.182/798) olduğu ve ilk müdevven kitabın, İmam Muhammed'in (ö.187/803) kitaplarından istifade ile Şafii'nin yazdığı **er-Risale** olduğu görüşünde olanlar da vardır.¹⁶ Şafii'nin usul kitabı er-Risale'de Şafii, hukuk usulü kurallarını ilk defa vazeden alim konumunda değildir. Er-Risale'de Şafii, daha önce belirlenen usulleri; beyanı, ihtilafı, nasihi-mensuhu, icma'ı, kıyası, icthadı tartışır, istihsanı reddeder, "Kıyas ve icthad bir manaya iki isimdir"¹⁷ der, icthadın alanını daraltır. Şafii'nin yaptığı budur. Şafii'nin er-Risale'siyle, ondan daha sonra yaşamış Hanefî hukukçu el-Cessas'ın (ö.370/980) **el-Fusul fi'l-**

¹⁵ Schacht, Origins, 1.

¹⁶ Bkz. İsmail Hakkı, **İlm-i Hilaf**, İstanbul 1330/1915, 12. İzmirli'nin bu kitabı Ali Duman tarafından dipnotlar eklenerek sadeleştirilmiştir. Bkz. İzmirli İsmail Hakkı, **Tartışmalar Bilimi (İlm-i Hilaf)**, Sad. Ali Duman, Malatya, 2000.

¹⁷ Muhammed b. İdris eş-Şafii, **er-Risale**, İstanbul 1985, 205.

Usul¹⁸ kitabı karşılaştırıldığında Risale'nin çok basit kaldığı görülür. Dolayısıyla er-Risale'nin çoktan aşılmış olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu sebeple Schacht'ın bu görüşünü kabul etmek imkan dahilinde değildir.

Schacht, İslam hukukunun gelişiminde Şafiî'nin rolünü abartma konusunda, Goldziher'den etkilenmiş olabilir. Goldziher de **Zahiriler** adlı eserinde Şafiî'nin değerini oldukça fazla abartmış¹⁹; buna karşın Ebu Hanife'yi çağdaşlarının nezdinde küçülten sözler nakletmiştir.²⁰ Bu yaklaşım, İslam toplumları açısından ele alındığında; sanki Müslümanlar geri kalsınlar diye bazılarının Müslümanlar için serbest düşüncenin değil, daha katı düşüncelerin yolunu açıyor oldukları izlenimini vermektedir. Saltanat idarelerinin çoğu da, halk daha çok itaat etsin diye, inançta akılcı değil daha muhafazakâr mezhepleri tercih etmişlerdir ki, bu iki büyük müsteşrikin değerlendirmeleri, bu türden bir yaklaşımı çağrıştırmaktadır.

Schacht, "İslam alimleri tarafından uygulanan hadis tenkidi hemen hemen değişmez bir şekilde hadisin varyantları üzerinde isnadın tamamen şekilci tenkidi ile sınırlı"²¹ olduğunu iddia eder. Her ne kadar hadisçilerin tenkidi çoğunlukla bu şekilde olsa bile; Hariciler, Malikîler ve özellikle Hanefiler'in hadiste metin tenkidi yapmış oldukları gerçeğini göz ardı eder.²² Bu bakımdan Schacht'ın iddiası hadisçiler hakkında doğru olarak kabul edilebilirse de, genelleme itibarıyla hatalı olduğu söylenebilir.

Schacht'ın, Snouck Hurgronje'e atfen verdiği icma hakkındaki tespit önemlidir: "İcma, Kur'an'ın sıhhati ve doğru tefsirini, Peygamberin sünnetinin güvenilir rivayetini, kıyasın meşru kullanımını ve sonuçlarını garanti eder; kısaca o, kabul edilmiş birkaç mezhebin farklı görüşleri dahil, hukukun bütün detayla-

¹⁸ Ahmed b.Ali er- Razi el-Cessas, **el-Fusul fi'l-Usul**, tah. A.Casim en-Neşmî, 2.Basım, Kuveyt 1994.

¹⁹ Bkz. Ignaz Goldziher, **Zahiriler**, çev. Cihat Tunç, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1982, 18-25

²⁰ Bkz. Goldziher, **Zahiriler**, 12-17.

²¹ Schacht, **Origins**, 3.

²² Hanefî hukukçu Serahsî, **Usul** kitabında "İnkita Çeşitleri" bahsinde şöyle der: "Bil, inkita iki çeşittir: Şekli inkita ve Manevî inkita. Şekli inkita mürsel haberlerde olur ve sahabenin mürsellerinin delil olduğunda alimler arasında ihtilaf yoktur..." **Usul**, I, 359. " İkinci nevi, Manevî inkita iki kısıma ayrılır: Bu mana ya muarız delil ile olur veya ravinin halinde inkita tespit edilir. Birinci kısım: Muarız delil sebebiyle inkita/kopukluk dört şekilde olur: Ya Allah'ın Kitabına veya Allah Resulünün meşhur sünnetine muhalif olur veya herkesin bilmesi gereken umumu'l-belvada meşhur olmayıp şaz hadis olur veyahut bir hadise hakkında ihtilaf olduğu halde kimsenin onun ile delil getirmediği ve ilk İmamların ondan yüz çevirdiği hadis olur." **Usul**, I, 364. Serahsî bunlara örnekler de verir.

rını kapsar. İcma ile tasdik edilen her şey doğrudur ve başka prensiplere başvuru olarak geçersiz kılınmaz. Klasik icma doktrini böyledir, fakat Şafiî’de icma’ın daha mütevazı bir rol oynadığını göreceğiz. Klasik icma doktrininde şekillenen geçmişe ait bu garanti unsurunun serbest harekete ve fikirlerin sert mücadelesine müsait olmadığını görmek kolaydır, örneğin bunlara Şafiî ile ilgili olarak İslam hukukunun yaratıcı döneminde şahit oluruz.”²³ Schacht’ın dikkat çektiği gibi, icma’ın görüşlerde güvenilirlik için faydasının yanı sıra, serbest ve yaratıcı düşünceyi kısıtlama gibi bir özelliği de vardır. Bu durum kurul, meclis, toplantı, şûra kararları açısından da bazen söz konusu olmaktadır. İnsanların çeşitli gerekçelerle inanmadığı veya aynı dönemde aksini yazdığı bazı görüşleri onayladığı vaki olan bir durumdur.

Schacht, İslam Hukukunu Emevîlerin son dönem uygulamalarıyla başlatmaktadır. Abbasiler ile başlatılanlar da vardır. Ancak bunlar tarihî gerçeklerle örtüşmeyen iddialardır. Schacht’ın neden İslam Hukukunu bu dönem uygulamalarıyla başlatmış olabileceği konusu yeterince açık değildir. Kanaatimizce bu, pozitif hukuk ile devlet ilişkisini kuramayan ve sırf farklı tespit olsun diye bu tür iddialar ileri süren araştırmacıların yaptığı türden bir hatadır. Basit de olsa bir devlet yapılanması mevcutsa, kaçınılmaz olarak hukuk da var olacaktır. Halbuki Schacht’ın iddiasına göre Emevî Devleti’nden önce Raşit Halifelerin idaresi ve içinde bulunduğu toplumun yöneticisi olarak Hz. Muhammed herhangi bir hukuk uygulamamış gibi gözükmektedir. Bu, hem Hz. Muhammed’in bir hukuk bıraktığını söyleyen müsteşriklerin görüşleriyle²⁴, hem de tarihi gerçeklerle çelişen bir durumdur. Esasen devlet de hukuk da gelişmeye tabidir. İslam hukukunun gelişim devrelerinden birinin Emevîlerin son dönemi ile Abbasilerin ilk dönemi olması, bu dönemden önceki hukuk uygulamalarının yok sayılmasını gerektirmez. Bu dönemi İslam hukuku için mîlad saymak yanlıştır. İslam hukuku Peygamber döneminde teşekkül etmiş, sahabe döneminde yapılanmış, sonra Abbasilerin son dönemine kadar gelişmiş, ondan sonra da gerileme sürecine girmiştir.

²³ Schacht, Origins, 2.

²⁴ Watt, İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri adlı eserinde “İlk Fikhî Düşünce” başlığı altında şöyle der: “Hukuk veya fıkıh, sonraki yüzyıllarda, İslâmî yüksek disiplinlerin merkezî disiplini idi ve tâ başlangıçtan itibaren de önde gelmiş görünmektedir. Hz. Muhammed’in 11/632 yılında vefatı üzerine Müslümanlar, hâlihazırda işlemekte olan fikhî bir nizam devralmışlardı.”Bkz. Montgomery Watt, **İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri**, çev. E.Ruhi Fiğlalı, Ankara 1981, 78.